

ԳՈՀԱՐ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ, պ.գ.թ.

*ՀՀ ԳՍԱ արևելագիտության ինստիտուտի
Իրանի բաժնի վարիչ, առաջատար գիտաշխատող,
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
իրանագիտության ամբիոնի դոցենտ
էլ. փոստ՝ iskandaryan@sci.am*

DOI: 10.56813/2953-786X-2022.2-95

**ԻՐԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ
1991-2021 թթ¹.**

Ներածություն

Սույն հոդվածը վերաբերում է Հայաստան-Իրան հարաբերություններում տեղ գտած վայրիվերումներին և դրանց ազդեցությանը Հայաստանի քաղաքացիների դիրքորոշումների վրա: Աշխատանքը հնարավոր է եղել իրականացնել ի շնորհիվ Հայաստանում գործող երկու կառույցների՝ Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնի (ՀՌԿԿ) և Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի (ՄՀԻ) իրականացրած բազմաթիվ սոցիարցումների: Այս հարցումները և հոդվածում առկա վերլուծություններն ակնհայտորեն ցույց են տալիս մեր հասարակությունում առկա սպասումները հարավային հարևանի նկատմամբ և այդ սպասումների չիրականանալու ազդեցության չափը ժողովրդի վրա: Ակնհայտ է, որ հանրությունն ազդվում է հիմնականում տեղեկատվական հոսքերից ելնելով:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՍՆ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-5F218 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Եթե 1990-ականներին այդ հոսքերը հիմնականում մատուցվում էին պետական լրատվամիջոցների կողմից, հարմարեցնելով պետական ինստիտուտների որդեգրած քաղաքականությանը, ապա տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման և լրատվականների ու առավել ևս սոցիալական ցանցերի բազմազանեցման արդյունքում, տեղեկությունները ոչ միայն հնարավոր չէր վերահսկել, այլ նաև շատ հաճախ, հատկապես հայ-ադրբեջանական պատերազմական գործողությունների ժամանակ այդ տեղեկությունները խեղված էին ներկայացվում սոցիալական հարթակներում և ժողովրդի մոտ առաջացնում ոչ ճիշտ գնահատական: Հարկ է նաև արձանագրել, որ Խորհրդային Միության ժամանակաշրջանում խիստ սահմանափակ են եղել հարևան Իրանի հետ շփումները և մեր հասարակության մոտ ակնհայտորեն նկատվում էր, ոչ ամբողջական տեղեկատվություն հարևան երկրի, նրա շահերի ու նպատակների մասին:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը Հայաստանի անկախությունը ճանաչեց 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին: 1992 թ. փետրվարի 9-ին, Թեհրանում ստորագրվեց հռչակագիր Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև լիարժեք դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու վերաբերյալ: Այդ պահից սկսած Իրանը լիարժեք իրավունք էր վերապահում իր ազդեցության տարածմանն ուղղված քայլեր իրականացնել Հայաստանում, ինչպես դա զուգահեռաբար անում էր նաև Կովկասի մյուս երկու հանրապետություններում: Պետք է արձանագրենք, որ նման մրցավազքի մեջ ներգրավվեց նաև Թուրքիան: Մերձավոր ու Միջին Արևելքի այս երկու խոշոր պետությունները բախման մեջ մտան ազդեցության տարածման նպատակով, որտեղ

Թուրքիան, ըստ էության, ներկայացնում էր նաև Արևմուտքի շահերը:

Իրանը, համեմատած Թուրքիայի, չունեւ ֆինանսական մեծ միջոցներ, քանի որ փորձում էր վերականգնել 1980-1988 թթ. իրանա-իրաքյան պատերազմի հետևանքները՝ միևնույն ժամանակ գտնվելով ԱՄՆ-ի, հետագայում նաև ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի պատժամիջոցների տակ: Թուրքիան չէր ենթարկվել նմանատիպ ցնցումների և ուներ տնտեսական զարգացման համեմատաբար ավելի մեծ հնարավորություն, ինչը օգտագործեց մեծացնելու իր ազդեցությունը, ինչպես Կովկասում այնպես էլ Միջին Ասիայում: Հայաստանը և Թուրքիան ունեին մի շարք բարոյահոգեբանական և ռազմավարական խնդիրներ, ինչը դժվարեցնում էր Թուրքիայի ազդեցությունը Հայաստանում: Այսպիսով, Իրանի համագործակցությունը Կովկասում ստացվեց հիմնականում Հայաստանի հետ: Հայաստանը ու Իրանը, ըստ էության՝ դարձան բնական դաշնակիցներ, քանի որ տարածաշրջանում երկուսին էլ հուզող մի շարք խնդիրներ համընկնում էին: Հատկանշական է, որ Հայաստանի կառավարող էլիտան շատ արագ կողմնորոշվեց և հայ-իրանական հարաբերություններին տրվեց ամենաբարձր մակարդակը, ինչն ապացուցվում է ՀՀ արտգործնախարարի՝ Իրան կատարած առաջին այցելությամբ, և այն հանգամանքով, որ հայ-իրանական միջկառավարական հանձնաժողովի նախագահի պաշտոնը վստահվեց ՀՀ փոխնախագահ Գազիկ Հարությունյանին: Այսինքն, հայ-իրանական հարաբերությունները գտնվում էին փոխնախագահի ամենօրյա ուշադրության տակ: Իրանական կողմից աշխատանքները համակարգում էր ԻԻՀ կենտրոնական բանկի նախագահը:

Հայ-իրանական ձևավորվող հարբերություններին մեծ կարևորություն էր տալիս ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, ով այդ մասին նշեց 1992 թ. մարտի 22-ին՝ Հայոց համագլխի շարժման 4-րդ համագումարում. «Իրանի հետ հարաբերություններում որևէ բարդություն չի նկատվում: Ընդհակառակը, կողմերը ունեն նույնիսկ ընդհանուր քաղաքական շահեր, այն էլ՝ պատմական հակասությունների բացակայության պայմաններում, որ չափազանց նպաստավոր հանգամանք է հայ-իրանական հարաբերությունների զարգացման գործում: Գոհունակությամբ պետք է նշել, որ վերջին շրջանում Իրանի հետ հարաբերությունները զարգանում են բնականոն, արագացված ընթացքով և, վստահ եմ շուտով մենք կզգանք այդ հարաբերությունների իրական արդյունքները» (Տեր-Պետրոսյան, 2006, էջ 278-279):

1992 թ. փետրվարի 28-ին առաջին անգամ պաշտոնական այցով Երևան ժամանեց ԻԻՀ արտգործնախարար Ալի Աքբար Վելայաթին: ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ հանդիպման ժամանակ Վելայաթին ներկայացրեց Իրանի պաշտոնական դիրքորոշումը, առ այն, որ Իրանը խոստանում է օժանդակել շրջափակման մեջ գտնվող Հայաստանին՝ իր տարածքով աշխարհի հետ հաղորդակցվելու համար: Իրանի արտաքին գերատեսչության ղեկավարը շեշտեց, որ Հայաստանին այլևս չեն սպառնա ցամաքային շրջափակումները (Բայբուրդյան, 2004, էջ 37):

Բնականաբար, սա չէր կարող իր ազդեցությունը չունենալ նաև Հայաստանի բնակչության վրա, որն Իրանին ընդունում էր որպես բարեկամ երկիր: Արցախյան առաջին պատերազմի ընթացքում Իրանը հանդես եկավ միջնորդական առաքելությամբ և որոշակի հարցեր նրա մասնակցությամբ հնարավոր

եղավ լուծել: Դրանց շարքին էին դասվում Թեհրանի ջանքերով 1992 թ. մարտի 15-ին մի հայտարարագրի ստորագրումը, որով ժամանակավոր զինադադար էր հաստատվում, կատարվում էր գերիների փոխանակում և վերադարձվում էին զոհվածների աճյունները: Այդ զինադադարը երկարացնելու նպատակով մարտի 19-ին Իրանի արտգործնախարարը շտապեց Երևան, իսկ նրա տեղակալը՝ ԼՂՀ: Այնուհետև, նախարարը մեկնեց Ադրբեջան, ապա՝ կրկին Երևան: Սակայն պետք է արձանագրենք, որ ԻՀՀ իշխանությունները միշտ էլ պաշտոնապես պաշտպանել են Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության հարցը: Այդուհանդերձ, մի բան է պաշտոնական հայտարարությունը, մեկ այլ բան է, թե ինչ է բխել իրենց շահերից: Ակնհայտ էր, որ երբ Կովսականի և Ջրականի տարածքները հայկական ուժերի հսկողության տակ էին, Իրանն այդքան էլ շատ զինված ուժեր չէր պահում սահմանների այդ հատվածում: Սա խոսում է այն վստահության մասին, որ գրանցվել էր մեր երկու երկրների միջև:

Հայաստանը, Արցախյան առաջին պատերազմի ընթացքում գտնվելով Ադրբեջանի և Թուրքիայի շրջափակման մեջ, Իրանին դիտարկում էր իբրև փրկության մի ուղի, որով հնարավոր կլիներ շրջափակման մեջ հայտնված մի ողջ ժողովրդի հանել ծանր վիճակից: Առաջին հերթին Հայաստանին անհրաժեշտ էր հաց և վառելիք, որը փորձում էր ստանալ նաև Իրանից: 1993 թ. հայտնի դարձավ, որ ԻՀՀ կառավարությունը հայ համայնքի օժանդակությամբ ձեռք է բերել շուրջ 1000 հատ «Ալադին» վառարան և որոշակի քանակի նավթ, որը պետական օգնության անվան տակ պետք է փոխանցվեր Հայաստանին (Բսկանդարյան, 2016, էջ 26): Բնականաբար, այս տեղեկու-

թյունը շատ արագ տարածում գտավ հասարակության մեջ և ժողովուրդը սկսեց Իրանին դրական լույսի ներքո դիտարկել:

Առաջին պատերազմից հետո վերքերն ամոքելու, տնտեսական հարաբերությունների զարգացման շրջանն էր: Այս ընթացքում կառուցվեց Հայաստան-Իրան կապող ցամաքային կամուրջը, ինչը նպաստեց Հայաստանի և Իրանի քաղաքացիների իրար ճանաչելու գործընթացին, ակտիվացան Երևան-Թեհրան օդային կապի աշխատանքները, հայկական շուկայում հայտնվեցին իրանական առավել մատչելի ապրանքները, որով հայ հասարակության մեջ առաջացավ թյուր կարծիք իրանական ապրանքների նկատմամբ:

Թեպետ Հայաստան-Իրան առևտրաշրջանառությունը մեծացնելու բոլոր նախադրյալները կային, սակայն մինչ այժմ առևտրաշրջանառությունը, բոլոր ղեկավարների կողմից որակվել է որպես ոչ բավարար: Ըստ էության, Իրանի բարդ օրենսդրական դաշտը, հարկային համակարգը չեն նպաստում օտար արտադրանքի մուտքին իրանական շուկա: Ուսումնասիրելով ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության բաց նյութերը² (ՀՀ ԱՎԾ) ակնհայտ է դառնում, որ ՀՀ անկախության շրջանում Իրանը միշտ շատ ավելի ապրանքներ է կարողացել ներմուծել հայկական շուկա, քան Հայաստանը՝ 80 միլիոնանց իրանական շուկա, այն դեպքում, որ Հայաստանը բազմաթիվ անուն ապրանքներ է արտահանում ՌԴ, ԱՄՆ, Եվրոպա և անգամ Չինաստան, սակայն Իրանի հետ մեր առևտրաշրջանառության առյուծի բաժինը կազմում է էներգետիկան: Այս մասի մատնանշել էր նաև ՀՀ երկրորդ նախագահ

² ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն, Արտաքին առևտրի տվյալների բազա, [http://www.armstat.am/am/index.php?nid=380&thid\[\]=364&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC&offset=5](http://www.armstat.am/am/index.php?nid=380&thid[]=364&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC&offset=5):

Ռ. Քոչարյանը. «Հայ-իրանական հարաբերություններում էներգետիկան հանդիսանում է այն շարժիչ ուժը, որ կարող է իր հետևից տանել մնացած բոլոր ոլորտները» (Հայաստանի Հանրապետության, 2002), բայց ցավոք այդպես չեղավ, մինչև այժմ էլ միևնույն է էներգետիկան է մնում հիմնական համագործակցության ոլորտը: Վերը նշած բոլորը փաստերը չէին կարող չազդել ՀՀ հասարակության վրա, որը այս ամենի մասին ստանում էր առաջնային տեղեկությունն պաշտոնական հեռուստառադիոյի թողարկումներից:

Հայաստանի հասարակությունը 1990-ականներից և մինչև 2000-ականների վերջերին իր տնտեսական զարգացումը և անվտանգությունը կապում էր ՌԴ-ի և Իրանի հետ: Փաստենք, որ Հայաստանի քաղաքացիները նման վերաբերմունքի ինդեքսը գրանցվել է նաև Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հարցումների արդյունքում, որտեղ ի թիվս այլ հարցադրումների բնակչությանը տրվել է նաև մեկ հարց. «Ինչպե՞ս են վերաբերվում Հայաստան-Իրան հարաբերություններին»: Հարցախույզը իրականացվել է 2006 թ. մայիսին և հարցվածների 86 %-ը դրական է համարել Հայաստան-Իրան հարաբերությունները և միայն 9 %-ն են համարել անբավարար (IRI poll, 2006, p. 34): Հարցվածները դիտարկել են, որ ՌԴ-ից հետո հաջորդ բարեկամ երկիրը Իրանն է: Իրանի նկատմամբ հայ ժողովրդի մեծ համակրանքին էր անդրադարձել նաև իրանցի վերլուծաբան Վալի Խալեջին իր գիտական աշխատություններում, որտեղ նա նշում է, որ Հայաստանում կան անգամ հակառուսական տրամադրություններ, հակաամերիկյան, սակայն չկան հակաիրանական տրամադրություններ և դա համապատասխանում էր իրականությանը, ինչին նպաստում էր նաև Հայաստանում ձևավորված իրանագիտական դպրոցը և:

Սակայն 2016 թ. բռնկված քառօրյա պատերազմի ընթացքում Իրանի որդեգրած քաղաքականությունը, դրանից հետո տնտեսական մակարդակում զարգացում չապահովելը, տնտեսական մի շարք ծրագրերի թղթի վրա մնալը (Մեդրու ՀԷԿ), առևտրաշրջանառության ցածր մակարդակը, ազատ առևտրի գոտու ոչ ակտիվ գործակցումը, տարբեր հարցեր առաջացրեց Հայաստանի հասարակության շրջանում, որոնց ամեն անգամ առավել դժվարությամբ էին պատասխանում իրանագիտական դպրոցի ներկայացուցիչները:

2016 թ. ապրիլի 15-ին ՀՌԿԿ-ն հրապարակեց հետազոտության իր նյութերը, որտեղ մեր ուշադրությունը կրկին բևեռված էր Իրանի հետ համագործակցության խնդրին: Հարցախույզին մասնակցել էր 4114 քաղաքացի, ըստ որի՝ հարցվածներից 48%-ը գտել էր, որ իրանցի գործարարի հետ կարող է զբաղվել բիզնեսով, այսպիսով՝ իրանցիների հետ բիզնես անելու ցանկություն ունեցողները զբաղեցրել են 8-րդ հորիզոնականը (CRRC, 2016, p. 55):

2017 թ. ՀՌԿԿ-ն ևս իրականացրել էր հարցախույզ, որին մասնակցել էր 1648 չափահաս քաղաքացի: Նրանց 64 %-ը Հայաստանի թիվ մեկ բարեկամ երկիր էր համարել ՌԴ, չորրորդ տեղում էր հայտնվել Իրանը, վերջինիս օգտին խոսել էր քաղաքացիների 3 %-ը: Ի դեպ քաղաքացիների 3 %-ը նաև նշել էին, որ Հայաստանը բարեկամ չունի: Հարցվածներից 59 %-ը գտնում էր, որ իրանցի գործարարի հետ կարող է զբաղվել բիզնեսով, իրանցիները զբաղեցնում են 9-րդ տեղը այս հարցում (CRRC, 2017, p. 51):

Թե՛ Հայաստանի, թե՛ Իրանի հասարակություններում տարատեսակ հարցեր առաջացան 2018 թ. Հայաստանում տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո: Իրանական կող-

մում կային հարցեր, թե՞ որ ուղղությամբ է այսուհետ գնալու Հայաստանը: Իսկ Հայաստանի հասարակությունը ցանկանում էր տեսնել իրական տնտեսական համագործակցություն Իրանի հետ, ինչը կնպաստեր Հայաստանի տնտեսության աճին, որը սակայն կյանքի չէր կոչվում:

2018 թ. Նիկոլ Փաշինյանը թեպետ իր բոլոր հանրային ելույթներում խոսում էր Իրանի հետ հարաբերությունների սերտացման ծրագրերի մասին, այնուամենայնիվ երկրում գործընթացներ էին տեղի ունենում, որոնք երկու հանրություններում էլ երկակի կարծիք էին առաջացնում: Այս ընթացքում՝ Միջազգային հանրապետական ինստիտուտը 2018 թ. հուլիսի 23-ից օգոստոսի 15-ը իրականացրեց հարցախույզ, ըստ որի՝ Իրանի հետ համագործակցության դինամիկան կրկին նույնն էր Հայաստանի հանրության շրջանում: Սակայն Իրանը բարեկամի իր պատվավոր 2-րդ տեղից իջել էր գրանցելով 4-րդ հորիզոնականը (IRI poll, 2018, p.51), ի դեպ 2019 թ. ՀՌԿԿ-ի հարցումների հետ այս թիվը ևս համընկավ (CRRC, 2019, p. 51): Հարցվածների 87 %-ը Հայաստան-Իրան հարաբերությունները համարում էին դրական, 8 %-ը՝ բացասական: Բարեկամ երկրների շարքը գլխավորում էր Չինաստանը, Ֆրանսիան, Վրաստանը, 4-րդ տեղում էր Իրանը, 5-րդ տեղում ՌԴ-ն: ՄՀԻ-ի նույն հարցախույզի արդյունքում՝ Հայաստանի հասարակության 20 %-ը հավատում էր, որ Հայաստանի անվտանգությանը սպառնալիքի պարագայում Իրանը կաջակցի, հարցվածների 45 %-ն էլ գտնում էր, որ Իրանը կարող է տնտեսական լավ գործընկեր լինել (IRI poll, 2018, pp.52-53):

2018 թ. հոկտեմբերի 28-ին ՀՀ ժամանեց հակաիրանական խիստ հայացքներով հայտնի և ԱՄՆ-ի նախագահ Դ. Թրամփի ազգային անվտանգության հարցերով խորհրդական Բոլթոնը,

ինչը ոչ միանշանակ ընդունվեց Իրանում: Այդ այցից որոշ ժամանակ անց՝ ՀՀ վարչապետի պաշտոնակատար, վարչապետի թեկնածու Նիկոլ Փաշինյանը ԱԺ-ում հնչեցրեց այն հայտարարությունը, թե «Հայ-իրանական սահմանը դե ֆակտո ամեն պահի կարող է փակվել՝ ԱՄՆ-ի և Իրանի միջև հարաբերությունների և աշխարհաքաղաքական իրավիճակի պատճառով» (Armeniasputnik.am, 2018)³:

Պետք է փաստենք, որ ՀՀ անկախությունից հետո բոլոր իշխանությունների վրա էլ եղել են արևմուտքի ճնշումները Իրանի հետ այդչափ սերտ հարաբերություններ ունենալու համար: Սակայն բոլոր մեր նախորդ իշխանություններին ակնհայտորեն հաջողվել է բացատրել, պարզաբանել, հատկապես ամերիկյան իսթեբլիշմենթին, Իրանի հետ ունեցած կապի կարևորությունը ՀՀ-ի համար, ինչպես նաև ԻԻՀ-ում հայ համայնքի առկայության հարցերը: Այս ամենի միջոցով ՀՀ իշխանությունները կարողացել են թե՛ ԱՄՆ-ի, թե՛ Իրանի հետ ունենալ դրական դինամիկայով հարաբերություններ:

2019 թ. փետրվարի 27-28-ը ՀՀ վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը առաջին անգամ պաշտոնական այցով մեկնեց Իրան, հանդիպեց ԻԻՀ հոգևոր առաջնորդին, նախագահին, հայ համայնքի ներկայացուցիչներին: Քննարկվեց տնտեսական մի շարք ծրագրերի կյանքի կոչման անհրաժեշտությունը: Այցը լայնորեն լուսաբանվեց թե՛ Հայաստանում, թե՛ Իրանում: Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հաջորդ հարցախույզը տեղի ունեցավ 2019 թ. մայիսի 6-31-ը, որից պարզվեց, որ հարցվածների 89 %-ը գտնում էր, որ Իրանի հետ հարաբե-

³ Նիկոլ Փաշինյանը չի բացառում, որ Հայաստանի և Իրանի սահմանը կարող է փակվել, 1 նոյեմբերի 2018, <https://armeniasputnik.am/20181101/armenia-iran-sahman-15441453.html>:

րությունները լավ մակարդակում են, այսինքն՝ արձանագրվեց 2 % աճ, իսկ 3 %-ը հակառակ կարծիքն ունեին, այսինքն՝ այստեղ էլ 5 % նվազում գրանցվեց՝ նախորդ հարցախույզի համեմատությամբ: Հարցվածների 24 %-ը տեսնում էր Իրանին որպես քաղաքական գործընկեր, 2 %-ը՝ ոչ, 46 %-ը տեսնում էր որպես տնտեսական գործընկեր, 8 %-ը՝ ոչ (IRI poll, 2019 a, p. 50-52):

2019 թ. հոկտեմբերի 1-ին ՀՀ ժամանեց ԻԻՀ նախագահ Հասան Ռոհանին և փաստացի հայտարարվեց, որ Իրանը մտածում է անդամակցել ԵԱՏՄ-ին: Այդ առիթով նա մասնակցեց ԵԱՏՄ Բարձրագույն տնտեսական խորհրդի նիստին, և դրան զուգահեռ առանձին հանդիպում ունեցավ վարչապետի հետ, քննարկելով Հայաստան-Իրան հարաբերությունները: Հանդիպման ժամանակ քննարկվեց ԵԱՏՄ- Իրան ազատ առևտրի գոտի ստեղծելու, Հայ-իրանական տնտեսական համաժողովի, Մեղրին և Ագարակը Իրանի հաշվին գազիֆիկացնելու մասին հարցերը: Բնականաբար, ԵԱՏՄ նիստը մեծ իրադարձություն էր Հայաստանի համար, ինչը լուսաբանվեց գրեթե բոլոր ՁԼՄ-ներով: Հիշեցնենք, նաև, որ Հայաստանում այս շրջանում դեռ տիրում էր հետհեղափոխական էյֆորիան և յուրաքանչյուր նման միջոցառում դիտարկվում էր, որպես Հայաստանի զարգացմանը տանող իրական ճանապարհ:

Հենց այս շրջանում Միջազգային հանրապետական ինստիտուտը իրականացնում է իր հերթական հարցախույզը, որի արդյունքները թերևս կանխատեսելի էին. Հայաստանի և Իրանի հետ հարաբերությունների մակարդակը բարձր է գնահատում հարցվածների 93 %-ը, վատ ընդամենը՝ 1 %-ը. արձանագրենք, որ նման արդյունք, ըստ էության չէր գրանցվել Հայաստան-Իրան հարաբերությունների հիմնարկեքից ի վեր: Նույն

հարցվածների 51 %-ը Իրանին դիտարկել են որպես տնտեսական գործընկեր, 10 %-ը՝ ոչ (IRI poll, 2019 b, p. 76-78):

Սակայն Հայաստանի հասարակության վերաբերմունքում էական փոփոխություն գրանցվեց Արցախյան վերջին պատերազմի ժամանակ, Իրանի որդեգրած կրավորական քաղաքականության հետևանքով: Որքան էլ իրանագիտական դպրոցի ներկայացուցիչները փորձում էին բացատրել հանրությանը, որ Իրանը չունի որևէ լեզվափոխ իրավունք խառնվելու պատերազմին, հասարակությունը դժվարությամբ էր դա ընկալում, քանզի հասարակության մոտ ամրապնդված էր Իրանի բարեկամ երկիր լինելու հանգամանքը, և անգամ հարցախույզների արդյուքները ուսումնասիրելիս պարզ է դառնում, որ Հայաստանի հասարակությունը ակնկալել է Իրանից ստանալ այնպիսի աջակցություն, ինչպես Թուրքիայն էր աջակցում Ադրբեջանին: Եթե պատերազմի առաջին օրերին Հայաստանի համար նախատեսված զենքն ու զինամթերքը գալիս էր միայն Իրանով, քանի որ Վրաստանը ևս միացել էր թուրք-ադրբեջանական տանդեմի շրջափակման գործողությանը, ապա պատերազմի կեսերից սոցիալական հարթակներում լուրեր տարածվեց, որ Իրանը ևս փակում է իր ցամաքային սահմանը՝ տուրք տալով թուրք-ադրբեջանական ճնշումներն, նաև հաշվի առնելով Իրանի հյուսիսում բնակվող իր քաղաքացիների՝ ասորպատականցիների բողոքները (Jalilov, 2020): Միևնույն ժամանակ Իրանի բանակը, որը կանգնած էր անմիջական սահմանին, համալրվեց Իսլամական Հեղափոխության պա-

հապանների կորպուսի զորքերով և ծանր տեխնիկա մոտեցվեց սահմանին⁴:

Եթե Արցախյան առաջին պատերազմից հետո սոցիալական ցանցերը այնքան զարգացած չէին և հանրությունը հիմնական ինֆորմացիան ստանում էր հեռուստատեսությունից, ռադիոյից և մամուլից, որոնք, ըստ էության, որոշակի խմբագրում էին անցնում՝ հաշվի առնելով նաև երկրի արտաքին քաղաքական մարտահրավերները, ապա վերջին պատերազմից հետո, ակնհայտորեն հանրության մոտ եղած տրամադրություններն արագ փոփոխվեցին՝ սոցիալական ցանցերում հայտնված տարատեսակ նյութերից, հոդվածներից, տեսանյութերից հետո: Այդ տրամադրությունների վրա ազդող գործոններից մի քանիսը նշենք.

- 44 օրյա պատերազմի կեսերին հայտնի դարձավ, որ Հայաստանի սահմանները փակված են 4 կողմից էլ, դրա մասին խոսեց ՀՀ պաշտպանության այդ ժամանակվա նախարար Դավիթ Տոնոյանը:

- Թեպետ պատերազմի ընթացքում Իրանը խիստ անհանգստացած էր իր սահմանով մեկ ահաբեկչական խմբերի տեղակայմամբ, ինչի մասին իր ելույթում խոսցեց նաև Հասան Ռոհանին⁵, սակայն պատերազմից հետո, նորընտիր նախագահ Էրբահիմ Ռայիսին՝ ի պատասխան Ալիևի շնորհավորանքին ԻԻՀ նախագահ ընտրվելու կապակցությամբ, Ալիևին

⁴ Iran Troops Deployed On Border Near Nagorno-Karabakh Conflict, <https://en.radiofarda.com/a/iran-troops-deployed-on-border-near-nagorno-karabakh-conflict/30911772.html>.

⁵ Dialogue Only Solution to Nagorno-Karabakh Dispute: President, 2020-10-10, <https://irangov.ir/detail/348820>.

շնորհավորեց «գրավյալ տարածքների ազատագրության»⁶, դրանք Ադրբեջանի Հանրապետության վերահսկողության տակ վերադարձի և ընդհանուր սահմանի վերականգման կապակցությամբ: Ի դեպ 2022 թ. հուլիսի 19-ին ԻԻՀ հոգևոր առաջնորդը Թուրքիայի նախագահի հետ հանդիպման ժամանակ գոհունակություն հայտնեց «Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմ հետ վերադարձնելու կապակցությամբ», սակայն, միևնույն ժամանակ, արձանագրեց Իրան-Հայաստան սահմանի կարևորությունը Իրանի համար ու նշեց, որ «Իրանը չի հանդուրժի Հայաստան- Իրան հազարամյակներով առկա սահմանի փակմանն ուղղված որևէ գործողություն»⁷:

- Հայաստանում բավական վատ արձագանք գրանցվեց, երբ Իրանի դեսպանը ի թիվս 46 այլ դեսպանների այցելեց Շուշի:

- Ադրբեջանցի զեներալ Փուլադ Հաշիմովը, ով 2020 թ. հուլիսին տեղի ունեցած Տավուշյան մարտերի ժամանակ սպանվել էր, 2021 թ. ապրիլի 29-ին Իրանի իշխանությունների կողմից հետմահու պարգևատրվեց Ղասեմ Սոլեյմանիի շքանշանով⁸, ուշագրավ է, որ նրա ընտանիքը մի քանի օր անց

⁶ Raeisi sends message to Aliev, calls for boosting ties <https://en.mehrnews.com/news/176158/Raeisi-sends-message-to-Aliev-calls-for-boosting-ties>.

⁷ Military attack on northern Syria harmful to Turkey, region: Iran's Supreme Leader, 19 Jul, 2022 <https://en.isna.ir/news/1401042819309/Military-attack-on-northern-Syria-harmful-to-Turkey-region>.

⁸ Iranian envoy pays tribute to Azerbaijani martyr, Thursday, 29 April 2021, <https://iranpress.com/content/37834/iranian-envoy-pays-tribute-azerbaijani-martyr>.

հետ վերադարձրեց այդ շքանշանը Իրանին, նշելով, որ «Մեզ Իրանի տված շքանշանը հարկավոր չէ»⁹:

2021 թ. մայիսին Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հարցախույզի արդյունքում հանրության 62 %-ը Հայաստան-Իրան հարաբերությունները բնորոշեց լավ, 18 %-ը վատ (IRI poll, 2021a, p. 47): Հայ-իրանական հարաբերությունների հիմնարկեքից ի վեր նման ցածր ցուցանիշ չէր արձանագրվել: Վստահ ենք, որ այս արդյունքների վրա ազդեցին պատերազմի ընթացքում և պատերազմից հետո Իրանի կողմից իրականացրած վերոհիշյալ գործողությունները: Հայաստանի հասարակությունը ցավագին էր ընդունում Իրանի կողմից արված նման յուրաքանչյուր քայլը:

Հրադադարի հաստատումից և փաստացի Հայաստանի պարտությունից հետո, Իրանում հստակ գիտակցեցին, որ այսուհետ Իրանի հյուսիսային սահմանները առավել պաշտպանելու խնդիր ունեն և, որ իրենք դուրս են մնում Կովկասում ընթացքով զարգացումներից: Սրանով էր պայմանավորված Իրանի ակտիվացումը վերջին մեկ տարում, «Հյուսիս-հարավ» միջանցքի շուրջ քննարկումների մասով: Այս ծրագիրը, ըստ մեր կարծիքի, առավելապես պարունակում է քաղաքական ենթաշերտ և Հայաստանի համար նոր հնարավորությունների դուռ պետք է բացեր, որը Ադրբեջանն արհեստավարժ կերպով փորձում է խափանել Սյունիքի վրա իրականացրած հարձակումներով, որով խաթարում է այդ ծրագրի հաջող իրականացման համար այնքան անհրաժեշտ անվտանգությունը ու կայունությունը:

⁹ İranın verdiyi mükafat bizə lazım deyil”-Polad Həşimovun anası Səmayə xanım, 03 May 2021, <https://moderator.az/cemiyyet/375878/iranin-verdiyi-mukafat-bize-lazim-deyil-polad-hesimovun-anasi-semaye-xanim/>.

2021 թ. կեսերին ԻԻՀ պաշտոնական որոշ հայտարարություններ առ այն, որ իրենք թույլ չեն տա Հայաստանի տարածքային ամբողջականության խախտում, պաշտոնական մակարդակով կարևորում էին Հայաստան Իրան ցամաքային սահմանը, ինչը որոշակի առումով շտկեց իրավիճակը, քանզի հասարակությունը այդ պահին նման ելույթների կարիք ուներ: 2021 թ. նոյեմբերին նույն կառույցը իրականացրեց հերթական հարցախույզը, որի արդյունքները հրապարակվեցին 2022 թ. հունվարին. Այսպիսով՝ հարցվածների 80 %-ը Հայաստան-Իրան հարաբերություններին վերաբերվել էին ընդհանուր առմամբ դրական և Իրանը զբաղեցրել է պատվավոր 2-րդ տեղը: Հարցվածների 23 %-ը գտնում է, որ Իրանը կարող է դառնալ Հայաստանի քաղաքական գործընկերը, նույն հարցվածների 40 %-ը գտնում է, որ Իրանը կարող է լինել տնտեսական գործընկեր, 31 %-ը գտնում է որ Իրանը կարող է Հայաստանի անվտանգությունը պահպանող գործընկեր լինել (IRI poll, 2021b, pp. 32-36): Հայաստանի անվտանգությունը պահպանող գործընկեր լինելու առումով Իրանը զիջում է միայն Ռուսաստանին և Ֆրանսիային: Հարցին, թե ո՞ր երկրների հետ պետք է լավացնել հարաբերությունները Հայաստանի զարգացման համար, հարցվածների 53 %-ը պատասխանել է ՌԴ, 35 %-ը՝ ԱՄՆ, 29 %-ը՝ Իրան:

Եզրակացություն

1. Հայաստանի հասարակության մեջ վերջին պատերզմից հետո աստիճանաբար թուլացան այն համոզմունքները, որ Իրանը ինչ-որ կերպ, անգամ իր շահերից ելնելով, կմիջամտի առկա խնդիրներին, այդ կասկածները բարձրաձայնվեցին

նաև հանրային հեռուստատեսությամբ՝ որոշ իրանագետների շուրթերով, և որոշակի մթնոլորտ ստեղծեց երկրում:

2. Իրանը Հայաստանի հետ կապված յուրաքանչյուր գործողություն առաջին հերթին քննարկում և իր դիրքորոշումները համաձայնեցնում է ՌԴ-ի հետ: Այսինքն՝ ակնհայտ է, որ Իրանը գտնում է, որ որոշումների կայացումը տեղի է ունենում Մոսկվայում, իսկ Հայաստանի պարագայում հիմնականում ներկայացվում են համաձայնության եկածի արդյունքները:

3. Ցավոք, վերջին 30 տարիների ընթացքում բաց թողնվեց այն եզակի հնարավորությունը, որը տնտեսական փոխաջակցության պարագայում կնպաստեր Հայաստանի տնտեսության զարգացմանը, իսկ այն իր հերթին մեծ ներդրում կունենար գիտատեխնիկական ոլորտի զարգացմանը, որի աջակցությամբ հայկական գիտական միտքը կստեղծեր այնպիսի պայմաններ, որոնք առավել ամուր կպահեին ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Իրանի սահմանները:

GOHAR ISKANDARYAN, PhD,

ASSOCIATE PROFESSOR

Head of Department of Iranian Studies, Leading Researcher

Institute of Oriental Studies, NAS RA

e-mail: iskandaryan@sci.am

DYNAMICS OF CHANGE IN ARMENIAN SOCIETY'S ATTITUDE TOWARDS IRAN: 1991-2021¹⁰

This article refers to the upheavals in Armenia-Iran relations and their impact on Armenian citizens. The work was made possible thanks to

¹⁰ The work was supported by the Science Committee of MESCS RA, in the frames of the research project № 21T-5F218.

the numerous surveys conducted by two organizations operating in Armenia: the Caucasus Research Resource Center (CRRC) and the International Republican Institute (IRI). These surveys and the analyzes in the article clearly show the expectations in Armenian society towards the southern neighbor, as well as the extent of the impact of the failure of these expectations on the people. It is obvious that the public is influenced mainly by information flows. In the 1990s the state media was the main source of the information, and the state used to shape the news according to its policy priorities. Nowadays, due to the development of information technologies, the mushrooming of news media and especially the expansion of social networks, the information is not only impossible to control, but also very often social platforms are used to spread disinformation and cause an incorrect understanding among the public, like it happened during the Armenian-Azerbaijani war.

After the 2020 war, the confidence of the Armenian society that Iran would somehow, even out of its own interests, intervene in the existing problems gradually faded. There were few official statements from the high-ranking Iranian leadership in 2021-2022 stating that Iran will not allow any violation of the territorial integrity of Armenia and emphasizing the importance of the Armenia-Iran land border. This development caused some positive dynamics in the attitude of the Armenian public, at least on an emotional level.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բայբուրդյան, Վ., *Բալամական Հեղափոխության քառորդ դարը: Քաղաքակրթությունների երկխոսություն՝ Հայաստան-Իրան*, Միհր, 2 (46), 2004:

2. Իսկանդարյան, Գ., *Հայաստան Իրան հարաբերությունները Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո*, Երևան, 2016:

3. ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն, Արտաքին առևտրի տվյալների բազա, <http://www.armstat.am/am/index.php?nid=->

380&thid[]=364&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC&offset=5:

4. Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնաթերթ, 11.07.2002 թ.:
5. Տեր-Պետրոսյան, Լ., Ընտրանի, Երևան, 2006 թ.:
6. CRRC, 2016, Public Perceptions on Political, Social, and Economic issues in the South Caucasus Countries Some findings from the CRRC 2015 data April 15, Yerevan, Caucasus Barometer, https://www.crrc.am/wp-content/themes/crrc/barometer_files/presentations-2015.pdf?fbclid=IwAR3BdJEiZE6xPbDkSTQskdDwdgoiKAXnAdb-8W17SNNbKEDnjQ1IzNDa-9U.
7. CRRC, 2017, Public Perceptions on Political, Social, and Economic issues in the South Caucasus Countries Some findings from the CRRC 2017 data December 19, Yerevan, Caucasus Barometer, https://www.crrc.am/wp-content/themes/crrc/barometer_files/presentations-2017.pdf?fbclid=IwAR0iLnXQXdn3d_oxgvbqNhmyUCOqPHBDG-A_KJlcOkA2KipqdBu8vvMI9ZgM.
8. IRI poll, 2006, Armenia National Voter Study, <https://www.iri.org/wp-content/uploads/2006/05/2006-05-23-Armanian-20poll20presentation.pdf>.
9. IRI poll, 2018, Public Opinion Survey: Residents of Armenia, July 23–August 15, 2018, https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/-iri.org/2018.10.9_armenia_poll_presentation.pdf.
10. IRI poll, 2019a, Public Opinion Survey: Residents of Armenia, May 6-31, https://www.iri.org/wpcontent/uploads/legacy/iri.org/armenia_poll_may_2019_final.pdf
11. IRI poll, 2019b, Public Opinion Survey: Residents of Armenia, September–October https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/-iri.org/wysiwyg/iri_poll_armenia_september-october_2019.pdf.
12. IRI poll, 2021a, Public Opinion Survey: Residents of Armenia, May, https://www.iri.org/wp-content/uploads/2021/05/armenia_ppt_fina-

l.pdf?fbclid=IwAR2cHPJrVUUBWU2phXMYSV0sU-mYciyDQAoOMLf-HV m9jqk5bHfreW_R1KH0.

13. IRI poll, 2021b, Public Opinion Survey: Residents of Armenia, December, https://www.iri.org/wp-content/uploads/2022/01/Armenia-Final-PPT_31.01.2022_Eng.pdf.

14. Jalilov, O., Protestors In Northern Iran Demand Closure Of Border With Armenia Over Arms Transfer To Yerevan, October 3, 2020, <https://caspiannews.com/news-detail/protestors-in-northern-iran-demand-closure-of-border-with-armenia-over-arms-transfer-to-yerevan-2020-10-3-0/>.